گـۆڤـاری زانـکـۆی ڕاپــەڕیــن
Journal of University of Raparin.
مجلة جامعة رابرين
E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036
This work is licensed under CC-BY-NC-ND 4.0
DOI:10.26750/Vol(11).No(1).Paper22
ڕێــکەوتــی وەرگــرتــن: ٢٠٢٢/٠٣/١٠
ڕێکەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٠٥/١٢
ڕێـکەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٤/٠٢/٢٩

بیری پەروەردەیی و خوێندن لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا

حەمەنوری عومەر کاکی[1] - صدیق اورحمان علی[2]
hama.omer@univsul.edu.iq - sdiq.ali@univsul.edu.iq
[1+2]بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق.

پوختە:

پەندی پێشینان، کە بەرهەمی بیر و تێڕوانینی هەر کۆمەڵگایەکن بۆ دیاردە و ڕووداوەکان و دونیابینییان بۆ داهاتو، لە ئەنجامی ئەزمونی کەسانی دونیادیدەوە هاتونەتەکایەوە و تەواوی کۆمەڵ بەشدارن لە دەربڕین و داڕشتنیاندا لەڕوی بیر و شێوەوە.

لەنێویاندا پەندە شیعرییەکان، کە بەرهەمی کەسانی بەئەزمون و خاوەن سەلیقەن، دایان ڕشتون و دواتر مۆرکی گەلیان وەرگرتوە، پێگە و بایەخی گرنگیان هەیە بۆ هەر بابەت و مەبەستێک، کە بمانەوێت تێڕوانینی گەل لەبارەیانەوە بزانین.

ئەم توێژینەوەیە لە ڕوانگەی گرنگی پەندە شیعرییەکان و بایەخی پەروەردە لەناویاندا، پەندە شیعرییەکانی پیرەمێردی کردوە بە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی خۆی و بەناونیشانی (بیری پەروەردەیی و خوێندن لەپەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا)، بەدوای بایەخی پەروەردەدا دەگەڕێت لە دیدی کۆمەڵی ئەوکاتی کوردی و بیری پەندبێژی کورد بەدیاریکراوی، ئایا پەروەردە لە چ دۆخێکدابوە و ویستویانە بە چ ئاڕاستەیەکدا بڕوات، ئامانجی پەندەکان چین بۆ هێنانەدی پەروەردە و خوێندنێکی دروست.

توێژینەوەکە لە دوبەش پێکهاتوە لەبەشی یەکەمدا چەمکی پەند و پەندی شیعریی و گرنگی پەروەردە و ڕۆڵی پەندە پەروەردەییەکان خراوەتەڕو، لەبەشی دوەمدا لەسەر بنەمای ئاگادارکردنەوە، ڕێگری، ڕێنمایی و ئاڕاستەکردن و ئامانجی پەندە شیعرییەکان، ناوەڕۆکی پەندەکان شیکراوەتەوە و تیشکخراوەتە سەر مەبەستەکانیان، لەوێوە تێڕوانین و دونیابینییەکانیان دیاریکراوە، لە کۆتاییشدا ئەنجامە بەدەستهاتوەکان خراونەتەڕو.

کلیلە وشەکان: پەندی پێشینان، پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرد، پەروەردە، پەندی پەروەردەیی.

پێشەکی:

پەندی پێشینان لەناو بەشەکانی فۆلکۆردا دیارترین و بڵاوترینیانە، کە هاوکات گرنگترینیشیانە، بە هۆی ناوەرۆکە پڕماناکەی و شێوەی دارشتنییەوە، خێرایە لەگواستنەوە و هەروەها لەڕوی ناوەرۆک و شێوەوە پارێزگاری لە مانەوەی خۆی دەکات، بۆیە جێگای بایەخی زۆرن بۆ نەوەکانی داهاتو ئەگەر بیانەوێت سودی لێوەربگرن بەو پێیەی وەک ڕەچەتەیەکی ئامادەکراون، بۆ چارەسەری زۆرێک لە کێشەکان و وەڵامی زۆر پرسیاریان لەناواخنی خۆیاندا هەڵگرتوە، لەناو پەندی پێشیناندا پەندە شیعرییەکان، کە بەرهەمی پەندبێژی ئەدەبیین، لەڕوی شێوە و ناوەرۆکەوە لەپەندە میللییەکان بالاترن، زیاتر بڵاوترن و خێراتر دەگوازرێنەوە بۆیە کاریگەرییان زیاترە، لەبەرئەوەش بابەتی پەروەردە و خوێندنمان لەناو پەندەشیعرییەکانی پیرەمێرددا هەڵبژاردوە، کە جێگای بایەخی پەندبێژی ئەدەبی بوە، یان لەو قۆناغەدا بەشێک لەپەندەکان ئەم پرسەیان بەگرنگ زانیوە.

گرفتی توێژینەوەکە: لەم توێژینەوەیەدا دەمانەوێت وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە، ئایا تا چەندێک پەندە شیعرییەکان توانیویانە ڕۆڵیان هەبێت لەوەی خەڵکی ئاگاداربکەنەوە لە لێکەوتەکانی نەخوێندەواری و نەبونی پەروەردەیەکی باش؟ ئایا توانیویانە ڕێگری بکەن لە دیاردە دزێو و ناپەروەردەییەکان و پەیامی خۆیان بگەیەنن؟ ئایا تا چەندێک ڕۆڵیان هەبوە وەک ڕێنمایی و ئاراستەکردن و لە پێناو ئامانجێکی دیاریکراودا کاریانکردوە بۆ هێنانەدی پەروەردەی دروست و خوێندنی سەردەمییانە؟ بۆیە توێژنەوەکە دەیەوێت وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە.

بایەخی توێژینەوەکە: بایەخی ئەم توێژینەوەیەش لە وەدایە، کە دەکرێت پەندە شیعرییەکان بکرێنە بنەمای پەروەردەکردنی نەوەکان و لەو ڕووەوە سود لە ئەزمونی پێشینان وەربگیرێت، هەروەها دەیەوێت دونیا بینی پەندبێژی ئەدەبی دەربخات و لەزۆر شوێندا جەخت لەوە بکاتەوە، کە لەپەندەشیعرییەکاندا بنەمای پەروەردەیی وەها بونی هەیە، کە پەروەردەی نوێ لە ئێستادا جەختی لێدەکاتەوە.

سنوری لێکۆڵینەوەکە: سنوری لێکۆڵینەوەکەمان تەنها کارکردن بوە لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا.

میتۆدی لێکۆڵینەکە: توێژینەوەکەمان بە ڕێبازی شیکاری وەسفی ئەنجامداوە و کارمان لەسەر ناوەرۆکی پەندە شیعرییەکان کردوە.

پەیکەری لێکۆڵینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە، جگە لە پێشەکی لە دو بەشی سەرەکی پێکهاتوە، لەبەشی یەکەمدا چەمکی پەندی پیشینان، پەندی شیعریی، پەندبێژی ئەدەبی، پەروەردە و ڕۆڵی پەندە پەرەردەییەکان، خراوەتەڕو.

بەشی دوەمیش تایبەتە شیکردنەوەی ناوەرۆکی پەندە شیعرییەکان لەسەر بنەمای ئاگادارکردنەوە، ڕێگری، ڕێنمایی و ئاراستەکردن و ئامانجی پەندە شیعرییەکان، دواتریش ئەو ئەنجامانەی بەدەستهاتون دانراون، لەگەڵ پوختەی توێژینەوەکە بەزمانی ئینگلیزی، سەرچاوە بەکارهاتوەکان ڕیزکراون.

1-بەشی یەکەم: پەندی پێشینان و بایەخیان لەبواری پەروەردەدا

1-1 پەندی پێشیان، پەندبێژ، گرنگی پەندی پێشیان:

پەندی پێشیان، کە کورتکراوەی ئەزمون و ڕوداوێکی ڕابردون بە دەربڕینیکی کورت و پوخت گوزارشتیان لێدەگرێت، زۆرجار لە شێویەکی شیعرییدا دادەڕێژرێن و نەوە بە نەوە دەگوازرێنەوە. بۆیە پێناسەدەکرێن بەوەی "زنجیرەیەکی درێژن لە کۆبونەوە و کەڵەکەبونی شارەزایی، کورتکراونەتەوە لە چەند وشەیەکی کەمدا، تایبەت نین بە گەلێکی دیاریکراو، لە زۆر کاتدا هاوبەشی لە نێوان ڕۆشنبیری گەلاندا هەیە بە ڕەچاوکردنی جیاوازی ژینگەیی و ئەزمون و دوری نێوانیان. هەر لەبەر ئەوەشە کە هەڵگری پەیام و واتایەکی مرۆڤایەتی گشتگیرن چونکە بەرهەمی هاوبەشی گەلانن" (بدران: 2017، 1026)، هەروەها لە ڕوی شێوەوە بەوە دەناسرێتەوە، کە "پەند جۆرێکە لە جۆرەکانی ئەدەب، جیادەکرێتەوە بە کورتی لە دەربڕیندا، ڕونی لەواتا و جوانی لە لێکچواندندا، تایبەت نییە بەکەسانێکی دیاریکراو، بەرهەمی هەمو چینەکانی گەلە" (امین، 1953، 61).

ئەم پەندانە سەرەتا لەلایەن کەسێکەوە، کە پێی دەوترێت پەندبێژ دەردەبڕدرێن، ئەم کەسە لە خەڵکی ئاسایی هۆشیارتر و بەئاگاتره و خاوەنی لیهاتویی و کارامەیی زیاترە لە دەربڕین و گوزارشتکردن لە کورتکردنەوەی ئەزمونەکان و دەریاندەبڕێت. دواتر لەڕێی گواستنەوە و دەستاودەستکردنەوە ئەم پەندە دەربڕدراوانە دەکەونە سەر زاران و هەمو کۆمەڵ بەشداریدەکەن لە داڕشتنەوەیان لەڕوی بیریی و هونەرییەوە، ئینجا مۆرکی تەواوی پەندی پێشینان و پەسەندی گەل وەردەرگرن و دەچەسپێن.

پەندبێژ: کەسێکی ژیر و هۆشیار و بەئاگای ناو کۆمەڵە، کە یەکەم جار پەندەکان لە فۆڕمێکدا دادەڕێژێ و چیرۆک و ئەزمونەکانی تێدا کورتدەکاتەوە، جا ئەم کورتکردنەوە و داڕشتنە لە فۆڕمێکی پەخشانی یان شیعریدا بێت، واتە پەندبێژ خاوەنی یەکەم دەربڕینی پەندەکانە.

بەشێوەیەکی گشتی دوجۆر پەندبێژمان هەیە، کە سەرەتا پەندەکان دەهۆننەوە و دایاندەڕێژن، ئەوانیش:

پەندبێژی میللی: ئەو پەندبێژەیە، کە پوختەی ئەزمون و چیرۆکەکان لە فۆڕمێکی پەخشان ئامێزدا دادەڕێژێت وەک پەندی پێشینان دەیانهۆنێتەوە، بەڵام سەلیقەو کارمەیی ناگات بە پەندبێژی ئەدەبی، دواتر دەکەوێتە سەر زاران و پلەی کۆتایی بونە پەند وەردەگرێت، بەم جۆرە پەندەیان دەوترێت پەندی میللی.

پەندبێژی ئەدەبی: ئەو پەندبێژەیە، کە ڕاددەی هۆشیاری و سەلیقە و کارامەیی و لێهاتویی لە پەندبێژی میللی زیاترە و پوختەی ئەزمون و چیرۆکەکان، لە فۆڕمێکی شیعریی و لە چوارچێوەی کێش، سەروا، وشەکاری و ڕەوانبێژیدا دادەڕێژێت، دواتر دەکەوێتەوە سەرزاران دوای بەشداریکردنی خەڵکی لە داڕشتنەوەیان لە ڕوی بیریی و هونەرییەوە، فۆڕمە شیعرییەکەی لەدەست نادات و پلەی کۆتایی بونە پەند وەردەگرێت، بەم جۆرە پەندەیان دەوترێت پەندی شیعریی.

ڕاستی و ڕاشکاوی پایەیەکی گرنگی پەندەکانن، چونکە پەندەکان ڕاستییان زیاتر تێدایە بەراورد بەهەر ژانر و چەشنێکی تری ئەدەبی بۆیە "پەند گرنگترە لە پەخشان و چیرۆک، نزیکترە لە ڕاستییەوە، لە گوزارشتکردن لە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان، چونکە بەتەنها بایەخ بە دیاردەکان نادات، بەڵکو بایەخ بە ڕەفتارە نادیارەکانی پشت دیاردەکانیش دەدات" (شیخ: 1990، 157)، ئەم ڕونی و ڕاستییەی پەند بە جۆرێکە، کە "ئاوێنەیەکی ڕاستگۆی کەتوارە (واقیع)، گوزارشت لە شارستانیەتی کۆکراوە دەکات، ژیان وەک خۆی دەخاتەڕو، هیوا و ئاواتەکانی داهاتویان دیاری دەکات، دەبەستریتەوە بە چیرۆکێکەوە، کە ڕویداوە" (عزالدین: 1992، 11)، ئەمەش یارمەتیدەرمانە بۆ ئەوەی ڕابردو وەک ئەوەی، کە هەیە لە بیرکردنەوە و تێڕوانینی پێشینانمان ببینین و خەون و خولیایان بۆ ئایندە بزانین و ڕاددەی هاتنەدی ئامانجەکانیان دەستنیشان بکەین هەروەها یارمەتیمان دەدات لە بەرنامە و پلانسازیماندا ئەوەی ئەوانەی پێش خۆمان پێی نەگەیشتون لە بەدیهێنانی دەستکەوتەکان ئێمە هەوڵی هێنانەدییان بدەین.

2-1 پەروەردە و فێرکردن و ڕۆڵی پەندە پەروەردەییەکان:

پەروەردە و ڕێککاری ڕەفتاری بایەخێکی تری پەندەکانن بەوپێیەی "پەندەکان گرنگییەکی پەروەردەیی گەورەیان هەیە، چونکە هەڵگری ناوەرۆکێکی سودبەخش و ئەزمونێکی بەهادارن، بایەخی زۆریان هەیە، کە پێویستە بۆ پەروەردەی مرۆڤ و چاکسازیکردنی" (التوم: 2019، 9). گرنگترین سودەکانی پەندەکان لایەنی پەروەردەییە، چونکە خودی پەندەکان ئامانجیان دوبارەنەکردنەوەی هەڵەکان و ڕاستەڕێکردنی ژیانی مرۆڤ و سود وەرگرتنە لە ئەزمونە شکستخواردوەکانی ڕابردو، کە بەجۆرێک لە جۆرەکان پێیدا تێپەڕیون و لە چوارچێوەی پەندێکدا داڕێژراون تا بمێنێتەوە بۆ پەند لێوەرگرتن.

پەروەردە مێژویەکی دێرینی هەیە، لەسەرەتای دروستبونی مرۆڤایەتییەوە یەکێک لەو کایانەی، کە بەردەوامی هەبوە و هەمیشە بەپێی دۆخ و ژینگە جیاوازەکان خۆی نوێکردۆتەوە، لە شارستانییەتی وڵاتی نێوان دو ڕوبار (سۆمەری، بابلی، ئەکەدی و ئاشوری)، شارستانییەتی دۆڵی نیل، شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی کۆن (هیندی، چینی، فارسی، یابانی)، یۆنان و ئیسلامی و سەدەکانی ناوەڕاست و تا دەگاتە سەردەمی نوێ پەروەردە پێداویستییەکی گرنگی مرۆڤایەتی بوە و سەرجەم ئاینە ئاسمانییەکان و ئاین و یاسا و ڕێسا زەمینییەکان بایەخیان بەم بابەتەداوە. لەسەدەی نوزدەهەم بەدواوە چەندین زانا لەم بوارەدا بایەخ و تێڕوانین و پێناسەی خۆیان خستەڕو بەراورد بە ڕابردو، چەندین تیۆریی و قوتابخانەی پەروەردەیی هاتنە ئاراوە.

هەمو ئەم بایەخە جۆراو جۆرانەش بۆ پەروەردە هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، "کە پێویستی ژیان و ناچاری مرۆڤ هێناویەتییەکایەوە، چونکە مرۆڤ ناتوانێت بە خواستی داواکارییەکانی ژینگەکەی بجوڵێتەوە، ناشتوانێت فەرامۆشی بکات، کەواتە باشترین ڕێگا ئەوەیە لەگەڵیدا ڕێکبکەوێت و خۆی بگونجێنێت، بەم شێوەیە دەتوانێت قەوارەی خۆی و بەرژەوەندییەکانی بپارێزێت، تاکە ڕێگاش بۆ خۆگونجاندنی مرۆڤ لەگەڵ ژینگە و دەوروبەرەکەیدا

بریتییە لە پەروەردە" (ئالانی: 2015، 29)، لە ڕێگای پەروەردەوە مرۆڤ ڕادەهێنرێت و ئامادە دەکرێت بۆ ژیان و هەڵکردنی لەگەڵ ژینگە و بارودۆخە جیاوازەکان، (هربرت سپێنسر 1820– 1903) دەڵێت: "پرۆسەی پەروەردە ئامادەکردنی مرۆڤە بۆ ئەوەی ژیانێکی تەواو بژیت، هەروەها جۆن دیۆی (1859– 1952) دەڵێت: پەروەردە ئامادەکردن بۆ ژیان نییە بەڵکو پەروەردە ژیانە، بێگومان پەروەردە فێرکردنە، بەڵام پێویستە بژین لەگەڵ ژیاندا فێرببین" (قادر: 2020، 19)، زۆرێک لە پەروەردەکاران بڕوایان وایە، کە "ئەرکی پەروەردەی هاوچەرخ ئامادەکردنی مرۆڤە بۆ ژیان بە پێی کۆمەڵگاکان بۆ ڕووبەڕووبونەی لەگەڵ گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتیی، سیاسیی و ڕۆشنبیرییەکان و پێویستە چالاک بێت تیایاندا، بە شێوەیەکی کارا، لە ڕێگای ئەو ڕۆڵانەی دەیانبینێت لە ئایندەدا" (الیاس، مرتضی و علي: 2014، 270)

لەم نێوەندەدا یەکێک لەمەبەستە پەروەردەییەکان ئەوەیە، کە"پەروەردە کار لەسەر چاکسازی و ئاڕاستەی ڕەوشتی تاکەکانی کۆمەڵ بکات، چونکە لەبنەڕەتدا هەمو مرۆڤێک ڕەوشت بەرز و ڕەفتار نایابە و خەڵک و ژینگە جۆراوجۆرەکان شیرازەی تێکدەدەن" (ئالانی: 2015، 47) بۆ هێنانەدی ئەم مەبەستانە پێویستمان بە ئاڕاستەکردنی پەروەردەیی هەیە، کە بریتییە لە "هاوکاریکردنی تاک لە نەخشەکێشانی پەروەردەیی ئەوتۆدا، کە شیاوبێت لەگەڵ توانا و خواست و ئارەزو و ئامانجەکانیدا و سەرپشک و ئازادی بکات لە هەڵبژاردنی ئەو پسپۆڕییانەی، کە دەبنە مایەی دۆزینەوە و بەگەڕخستنی توانا شاراوەکانی و لێهاتوییە پەروەردەییەکانی لە ئێستایدا و خۆسازدانی بۆ ئاستێکی زانستی ئایندە و یارمەتیدانی لە سەرکەوتن بۆ زاڵبون بەسەر گرفت و کێشەکانی" (ئالانی: 2015، 16) ئەم کارەش لەناو پرۆسەی پەروەردەدا لە ئەستۆی پەروەردەکاراندایە، (ئیمیل دۆرکهایم 1858– 1917) لەم ڕووەوە دەڵێت: "پرۆسەیەکە نەوە پێگەیشتوەکان بەسەر نەوە بچوکەکانی دوای خۆیاندا پەیڕەوی دەکەن، کە هێشتا بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی پێنەگەیشتون، پرسی سەرەکی لە پەیڕەوکردنی وروژاندن و گەشەپێدانی چەندین ئامادەیی جەستەیی و هزری و ئەخلاقی منداڵانە، کە کۆمەڵگای سیاسی و ئەو ناوەندە تایبەتییەی تیایدا دەژین پێویستی پییەتی" (قادر: 2020، 18). ئەم کارەش لەناو پەروەردەدا پێوستی بە فێربونە، کە بە بڕوای (مەن) فێربون "بریتییە لە پرۆسەی ڕاستکردنەوەی ئاکار یان شارەزایی، هەروەها (یونسکۆ) بەو جۆرە پێناسەی دەکات: فێربون پرۆسەیەکە، بەدرێژایی ژیان هەر بەردەوامە، چ لەڕوی زەمەنییەوە بێت یاخود لەڕوی جۆرییەوە" (جگەرسۆز: 2015، 17).

گرنگترین ڕێگای فێربونیش ڕوکردنە خوێندن و خوێندەوارییە و لەوێوە دەستت دەگات بە سەرچاوە و ئامرازەکانی فێربون و دەتوانیت لە نەزانی و دواکەوتویی دەربازببیت، "پرۆگرامی خوێندن هۆی فێربونە، ئامرازێکە بۆ هێنانەدی ئامانجی دیاریکراو، ئامانجی پرۆگرام ئەو دەرەنجامەیە، کەسیستەمی پەروەردەیی مەبەستیەتی لەنێو پرۆگرامی خوێندندا بەدەستی بهێنێت" (ئەمین: 2022، 199)

پەروەردەکاران لەکاتی پەروەردەکردن وەک بەڵگە هێنانەوە، یان تاک خۆکارانە وەک خودپەروەردەکردن، پەنا بۆ پەندەکان دەبەن و وەک سودوەرگرتن لە ئەزمونی شکستخواردوی ڕابردو و خۆدورگرتن لێی و ڕێگرتن لە دوبارەبونەوەی.

پەندەکان ئامراز و هۆکارێکی گرنگی پەروەردەیین، هەربۆیەش "ڕێگای هێنانەوە و پشت بەستن بەپەندەکان ڕێگایەکی پەروەردەییە، کاریگەرییەکی قوڵی هەیە لە ئاراستەکردنی هەست و سۆز و هەڵچونەکان، گرنگییان هەیە لە کاریگەری و بنیاتنانی ڕەفتاری مرۆڤ لە ژیانی ڕۆژانەیدا، یەکێکن لە گرنگترین ئامرازەکان لە پرۆسەی پەروەردەدا، چونکە چاکسازی لە خودی مرۆڤدا ئەنجام دەدات، بەشێوەی پێشنیاز و بەڵگەهێنانەوەی دروست، وە تاک ئامادە دەکات بۆ چاکە و کاری خێر لە کاتی گونجاودا، هەروەها پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بۆ ڕوندەکاتەوە و ئاراستەی دەکات بەرەو ڕێگای دروست" (القرشي: 1996، 42)، پەندەکان بەشێوەیەکی گشتی وەک میتۆدێک لە سەر بنەمای (ئاگادار کردنەوە، ڕێگری، ئاراستەکردن و ئامانج) کاردەکەن لەم ڕوەوە "پەندە پەروەردەییەکان بە ئەرکی خۆیان لە ڕێگای ڕێگری لە ڕەوشتی نەرێنی و پێچەوانەکردنەوەیان بۆ ڕەفتاری ئەرێنیی جێبەجێ دەکەن" (الغامدي: 2016، 397) بۆیە لەسەر بنەمای ئاماژە پێدرا و ڕۆڵی گرنگیان لەپەروەردەدا، دەبینین "پەندەکان بەشدارییەکی کارایان هەیە لەسڕینەوەی بڕیارە هەڵەکان و ڕاستکردنەوەیان" (شيحان: 2017، 4427) ئەمەش هاوتەریبە لەگەڵ یەکێک لەبنەماکانی پەروەردەی نوێ کە دەڵێت پەروەردەی نوێ بریتییە لە "وشیاری دەرونی، ڕێنمایی و ئاراستەکردن، بەستنەوەی پەروەردە بە کۆمەڵگاوە" (الحاج: 2013، 42).
و خودی پەروەردەش لە ڕێگای فێربونەوە کار لەسەر ئەوەدەکات، کە گۆڕانکاری لە ڕەفتاری تاک و کۆمەڵدا بکات و بەرەو ئاراستەیەکی دروست هەنگاویان پێ بنێت.

2-بەشی دوەم: بیری پەروەردەیی و خوێندن لە پەندەشیعرییەکانی پیرەمێرددا

1-2 پیرەمێرد و بایەخی بۆ پەروەردە:

ئەوەی پەیوەستە بە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرد و خودی پیرەمێرد خۆیەوە، ئەوەیە پیرەمێرد لەسەرەتاوە لەکاتی کارکردنی لەیەکەم ڕێکخراوی کوردی (جەمعییەتی تەعاون و تەرەقی 1908)، کە یەکێک بوە لە دامەزرێنەران و بەڕێوەبەر و خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەی زمانحاڵی ئەم ڕێکخراوە بوە، لە ئامانجەکانی ئەم ڕێکخراوە بەڕونی بایەخ دراوە بە پەروەردە و هاتوە، کە ڕێکخراوەکە تێدەکۆشێت بۆ "دابینکردنی شادی و بەختیاری گەلی ڕەسەن و ڕەگەز پاکی کورد و پێشخستنی ئەم گەلە لەڕوی پەروەردە و کلتورەوە بەپێی پێداویستییەکانی ئەم سەدەیە" (مالميسانژ: 2007، 28)، هەروەها لە وەسییەتنامەکەیدا جەخت لە گرنگی و بایەخی خوێندن دەکاتەوە و دەڵێت:

لای من بە خـوێندەوارییە، ئـاهـ خوێندەوارییە

هەر میللەتی کە فەنی نـــەبێ دەردی کــارییە
ئاخ خۆزگە خوێندنیش وەک من ئارەزو ئەکەم
بیـبیــنم و نەبێتە گــرێی قورسی کـفـنەکــەم (ئاشنا: 2009، 48)

لەم ڕوانگەیەوە بەشی دوەمی ئەم توێژینەوەیە بۆ شیکردنەوەی بیری پەروەردەیی و خوێندن لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێردا تەرخاندەکەین.

پیرەمێرد وەک تاکێکی هۆشیار و بەئاگای ناوکۆمەڵ و لە سۆنگەی هەستکردن بە بەرپرسیارێتی بۆ نەوەی داهاتو و پەروەردەکردنیان، تا ببن بە نەوەیەکی ڕەفتار دروست و کردەوە پەسەند، درکی بەوەکردوە، کە تەنها لەڕێگای خوێندن و خوێندەوارییەوە دەگەین بە پەروەردەیەکی باش، ئەم بەرپرسیاریتییە و ئەم بایەخەی بۆ خوێندن لەهەمو کایەکانی ژیانیدا ڕەنگی داوەتەوە بۆیە "یەکەم بواری چاکسازی کۆمەڵایەتی، کە ڕوی تێکرد بواری خوێندەواری بو پێش ئەوەی، کە ماڵئاوایی لەنەتەوەکەی بکات ئەوەی دەهێنایەوە یاد، کە خوێندەواری ئەو چرایەیە، کە ڕێگای ژیانیان بەردەوام بۆ ڕۆشن دەکاتەوە" (مستەفا: 2007، 132)، بایەخی ئەم بابەتە لەناو پەندەکانیدا بە ڕونی ڕەنگی داوەتەوە چ لەو پەندە شیعرییانەی، کە کۆیکردونەوە یان ئەو پەندانەی کە بەشێوەی شیعر دایڕشتونەوە، یاخود ئەوانەی خۆی وەک پەندبێژێک نوسیونی و تۆماریکردون، ئێمەش لەسەر بنەمای سەرەکی کارکردنی پەندەکان کە بریتییە لە ئاگادارکردنەوە، ڕێگری ، ئاڕاستەکردن و ئامانج، نمونەی پەندە شیعرییەکان دەخەینەڕو، شییاندەکەینەوە، وەک بنەمای کارکردنی خۆمان.

2-2 ئاگادارکردنەوە لە لێکەوتە خراپەکانی نەخوێندەواری و نەبونی پەروەردە:

پەندەشیعرییەکان سەرەتا لەڕێگای ئاگادارکردنەوەی کۆمەڵ، لە مەترسی و لێکەوتەکانی نەخوێندەواری نەبونی پەروەردە، هەموان بە ئاگادێنێتەوە و سەرنجی گشت لایەک ڕادەکێشێت بۆ جۆرە پەروەردەیەک، کە بەرگەی سەختی و دژوارییەکانی ژیان بگرێت و دەڵێت:

ئەولادتــان بەنــاز پــەروەردە مەکەن
چاک نابن خۆتان ڕەنج بردە مەکەن (پیرمێرد: 2019، 37)

بۆیە ئەم ئاگادارکردنەوەیە ئەوە دەگرێتەوە، کە نابێت منداڵ بەناز پەروەردە بکرێت و بەرگەی نەهامەتییەکان نەگرێت، چونکە ئەم جۆرە پەروەردەیە ڕەنجی ژیانت لەپەروەردەی منداڵەکان بەبادەچێت.

هەروەها جەخت دەکرێتەوە لەوەی، کە نابێت پشت ببەسترێت بە ناوبانگ و موڵک و ماڵێک، کە لەباوانەوە بۆ منداڵ بەجێدەمێنێت یان شانازی پێوەبکات، ئەوەی تەنها مایەی دروستبون و پێگەیشتنی نەوەکانە میراتی زانست و زانیارییە، کە لە ڕێگای فێربون و وەرگرتنەوە پێی دەگەن و هەوڵی تایبەتی هەرکەسێکە، کە بەهۆیەوە پێی دێتە ناو کایەی ژیانەوە وەک لەم پەندەدا ئاماژەی پێدەکات.

بەمیراتی عیلم، کوڕ ئەبێ بە پیاو

ئەولاد بەڕەنجی شانی دێتە ناو (پیرەمێرد: 2019، 37)

لەپای هەستکردن بە گرنگی خوێندەواری لەناو پرۆسەی پەروەردەکردن و هۆشیارکردنەوەی ناوکۆمەڵ و دەرخستنی جیاوازی نێوان کۆمەڵی کوردەواری و گەلانی تری دونیا لەڕوی تێگەیشتن و پێگەیشتنەوە، کە تەنیا هۆیەکەی بۆ خوێندەواری دەگێڕێتەوە و لە جیاوازی نێوان ئەم دو کۆمەڵگایە ئاگادارمان دەکاتەوە بەم جۆرە.

ئاخ خوێندەواری فریامان کەوە

بۆ عالەم ڕۆژە بۆ ئێمە شەوە (پیرەمێرد: 2019، 100)

هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگێڕێتەوە کە لەبواری پەروەردەدا شار و خەڵکەکەی فەرامۆشکراوە و بایەخی پێنەدراوە تا خوێندەواری و پەروەردەی نەوەکان لە چوارچێوەیەکی فەرمیدا ڕێکبخرێت، ئاگادارکردنەوەی خەڵکە لە نەبونی دادپەروەری دەسەڵات و حوکمڕانی ئەو کاتە، بۆیە لەم پەندەشیعرییەدا دەڵێت:

لە مەعاریفدا هەر شار بەدەرین

بۆیە وەک خاکین هەر خاک بەسەرین (پیرەمێرد: 2019، 110)

دوای ئەمە بایەخی زانست و پەروەردە، ڕەفتار و ڕەوشتێک، کە لەڕێی پەروەردەی دروستەوە بەدەست هاتبێت دەردەخات و بەنوری ئیلاهی ناوی دەبات و هەمو خەڵکی بە ئاگادێنێتەوە، کە چ ڕۆڵ و بایەخێکی هەیە و وەک ناسنامەیەکی باڵا وایە لە سنوری زەوی و خەڵکی ئاسایی دەردەچیت و بەهۆی زانین و ئەدەبەوە دەرگای ئاسمان بەڕوتدا واڵا دەکرێت، ، لەم پەندانەدا دەڵێت:

هەر چشتێ زۆر بێ هەرزان بیکڕە

عیلم تا زۆر بێ بەهای زۆرترە

ئەدەب تا جێکە لە نوری یەزدان

بیکەرە سەر و بچۆرە ئاسمان (پیرەمێرد: 2019، 123)

هەروەها ئاگادارییەکی گرنگ و پەیامێکی ڕون ئاڕاستەی خەڵکی دەکات سەبارەت بە دۆخی پەروەردە و خوێندنی ئەو کات، لەنێوان هیوای هەڵچنراوی خەڵک لەسەر دەستەی خوێندەواران و ڕوی ڕاستەقینەی خوێندن، کە تەواو پێچەوانەیە لەگەڵ ئەو هیوایەدا بەم شێوەیە ئاگاردارکردنەوەکەی خۆی دەخاتەڕو و دەڵێت:

هیوامان وایە دەستەی خوێندەوار

بۆمان پێبگەن بکەونە ڕوی کار

با وجود ئەگەر مەکتەبمان وابێ

خەرمانی هیوا ئەبێ هەر کابێ (پیرەمێرد: 2019، 183)

لەم پەندەدا جەخت دەکرێتەوە لە ئاوێتە بونی زانست و ئەدەب و وەک تەواوکەری یەکتر دادەنرێن و هەموان ئاگادار دەکرێنەوە لە گرنگی و پێکەوە بونیان و دەڵێت:

زرێی زانینت کە کردە بەرت

تاجی ئەدەبیش بنێرە سەرت (پیرمێرد: 2019، 200)

لەسەر بابەتی گرنگی خوێندن و پێکەوە ئاوێتەبونی لەگەڵ ڕەفتاری باش، پەندەشیعرییەکان بەردەوامن تەواو لە مەترسی خوێندنی بێ کردەوەی باش یان فێربونێک، کە گۆڕانکاری لە ڕەفتاردا دروست نەکات، ئاگادارمان دەکاتەوە، کە دەبێت خوێندن و زانین و پەروەردە لە پێناو هێنانەدی خاکەڕایی و خاکیبون بێت، خۆ ئەگەر بە پێچەوانەوە بێت ئەوە زیانی هەیە و دوچاری چەرمەسەری و شکستی ناو خەڵک دەبێتەوە و دەڵێت:

خوێندەوار بـــۆیە نـاخەنە قەڵەم

خۆی بە خوێندەوار دەداتە قەڵەم

نــــازانێ ئــەوەی بە عیلم ئەنازێ

هەڵکردی دێتە سەر نان و پیازێ (پیرەمێرد: 2019، 47)

پەندبێژ ئاسایش و هێمنایەتی وڵات پەیوەست دەکات بە پەروەردەی دروست و خوێندنەوە هەموان لەوە ئاگادار دەکاتەوە هۆی ناتەبایی و مەترسی بۆ سەر پێکەوە ژیان، تەنیا نەزانی و جەهالەتە، چونکە خەڵکی خوێندەوار دورە لە ئاشوب و ئاژاوە و لەم پەندانەدا بەم جۆرە ئەوە دەخاتەڕو:

جاران کە نەیان ئەهێشت بخوێنین

ئازابین ڕەگی یەکتر دەر بێنین

چونکو خوێندەوار لێک ئەداتەوە

ئـــاشوب ناخاتە ناو وڵاتەوە (پیرەمیرد: 2019، 257)

سەرەنجام ئاگاداری گرنگ سەبارەت بە پەروەردەی منداڵان و نەوەکانی دواڕۆژ بە پلەی یەکەم بۆ خێزانە و ئەم ئەرکە لە ئەستۆی ئەواندایە، دایک و باوک و خێزان لە پەروەردەکردنی منداڵ بە بەرپرسی یەکەم دەزانرێت، بۆیە پەندەکان ڕوی پەیامیان ئاڕاستەی خێزانە و لەبایەخی پەروەردەکردن ئاگاداریان دەکاتەوە، لەئەگەری بەبا چونی ڕەنجی چەند ساڵەیان بەئاگایان دەهێنێت، کاتێک پەروەردە بەڕۆڵی خۆی هەڵنەستا و دایک و باوک لەم ڕوە وە کەمتەرخەمیان کرد، دەڵێت:

کـــە بـــــەمنداڵی تەربییە نەدرێ

بەگەورەیی خوی خراپان ئەگرێ...

ئەوەی تەربییەی ئـــــەولادی نادا

هەمو ڕەنجی خۆی ئەدا بەبادا (پیرەمیرد: 2019، 231)

بۆیە هۆکاری ڕوکردنە هەر ڕێیەکی هەڵە و بەدکردەوەییەک بۆ نەبونی پەروەردە و کەمتەرخەمی خێزان دەگێڕێتەوە، ئەمجارە ئاگادارکردنەوەکە توندترە و بۆ سەرنج ڕاکێشانە، لەوەی سزای دەوڵەت و سزایی کۆمەڵایەتی بۆ کەمتەرخەمی باوکی وەک سەرۆکی خێزان هەیە و لەم پەندانەدا ئەم پەیامە بە ڕاشکاوی دەخرێتەڕو:

کــە بــەمــنداڵــی تــەربیــیــەت نــەدا
ئەو ئەڕوا بــە شوێن کــردەوەی بــەدا
ئــەوســا قــانــونی جــەزای حکومەت
مەحکومی ئــەکــا، بــەپێی عــقوبەت
ئەبێ گـــونـــاهی بــاوکــی لــێ بـگـری
خۆی خوی والێکرد با هەر بۆی بگری (پیرەمیرد: 2019، 291)

دوای ئەم ئاگادارکردنەوانە پەندەکان دەستبەرداری پەیامی ڕاستەقینەی خۆیان نابن و لەگەڵ بەردەوامی خەڵکی لەسەر هەڵەکان، پەندەکان ناوەڕۆکی پەیامی خۆیان لە ئاگادارکردنەوەوە دەگۆڕن بۆ هەنگاوێکی تر، کە ئەویش ڕێگرییە لەهەمان دیاردەکانی پێشو، کە بەردەوامییان هەبوە.

3-2 ڕێگری لە بەردەوامبون لە خراپەکاری، نەخوێندەواری و نەبونی پەروەردەی باش:

لەم ڕوەوە پەندەکان دوای پەیامی ئاگادارکردنەوە، بە ئەرکی، توندتریان هەڵدەستن و ڕێگری دەکەن، واتە دەیانەوێت نەهێڵن کار و کردەوەیەک، کەپێشتر خەڵکیان لێ ئاگادرکردۆتەوە و مەترسییان خستۆتەڕو، مرۆڤ لەسەری بەردەوام بێت، لێرەدا ڕێگری لە جۆرە زانست و خوێندنێکی مرۆڤەکان دەکرێت ، کە بۆ زیان گەیاندن بێت بەیەکتری لە جیاتی خزمەت، زانستێک لە پێناو دروستکردنی بۆمب و کەرەسەیەک بێت بۆ کۆمەڵکوژی ئەمە بەکردەوەیەکی بەدتر لەکردەوەی شەیتان ناو دەبات، کە بەدوژمنی مرۆڤایەتی ناسراوە و دەڵێت:

بە ئاگر سەهۆڵ دروست ئەکرێ
کــەچی هیچ بەرگەی ئاگر ناگرێ
لە عیلم و فەندا شەقیین پیاو و ژن
هــەر بــۆ ئــەوەیــە یــەکتر بکوژن
ئەهلی فەن یەک یەک ڕەهەندەترە
ئــاخۆ کــام بۆم بــا کوشندەترە؟
شەیتــان لــە ڕاســتی ئێمە نەزانە

ئیتر بۆچ بڵێین: تەفرەی شەیتانە؟ (پیرەمێرد: 2019، 271)

پەندە شیعرییەکان سەرەڕای ئاگادارکردنەوەیان لە مەترسی نەخوێندەواری و نەبونی پەروەردەیەکی پیشکەوتو، بە جۆرێک دژی نەزانی و تێنەگەیشتن، نزا دەکەن، کە تەنها ئەم دەردە بەر دوژمن بکەوێت و بۆ ڕێگری لە نەزانی و دورکەوتنەوە لێی و ڕوکردنە زانست و فێربون، ئاستی مرۆڤی تێنەگیشتو دادەبەزێنێت بۆ ئاستی گیان لەبەران و لێرەوە مرۆڤ هاندەدرێت بۆ پێچەوانەکەی، کە زانین و فێربونە لەپێناو تێگەیشتن وەک لەم پەندە شیعرییەدا دەڵێت:

کە هاتی دوعای بەد لە دوژمن کەی

پێی بڵێ: یــاخوا هەرگیز تێ نەگەی

تــێــنــەگــەیــشــتن هێنــدە ســتەمـە

بڵێی: حـەیوانە هێشــتاکـو کەمە (پیرەمێرد: 2019، 284)

لە بەرانبەر نەزانیدا، زانین وەک تاجی سەر وایە، پەندەکان بەرز دەینرخێنن و ڕێگری دەکەن لە لابردن و لێکردنەوەی ئەم تاجە لەسەر سەر و لەم ڕوەوە دەڵێت:

زانین تــاجێکە وا بەسەرەوە

بەسەر فرۆیی لێی مەکەرەوە (پیرەمێرد: 2019، 16)

پەندەکان ڕێگری دەکەن، کە منداڵان لە دەرەوەی خێزان پەروەردە بکرێن و ئەو ڕەفتارە باوەی پێشینان ڕەت دەکەنەوە، کە زۆر جار باو بوە منداڵان بنیردرێن بۆ لای دایەن، کە ئەمە جۆرێک بوە لە پەروەردەی منداڵان لە سەردەمانی زودا، بەڵام پەندەکان ڕێگرن لەم کارە و بڕوایان وایە ئەم جۆرە پەروەردەیە بەراورد بە پەروەردەی خێزان لاوازە، لەم بارەیەوە پیرەمێرد دەڵێت:

ئــەوەی منـداڵی ئـەدا بە دایەن

تەربییەی نابێ ئەبێ بە خایەن

چونکو تەبیعەت لە خۆیدا کزە

دایــەن لـە ڕاستی تەربییە کزە (پیرەمێرد: 2019، 275)

هەروەها پەندەکان ڕێگری دەکەن لە سوربون لەسەر کارێک، کە ئەنجامی نەبێت وە جەخت لەسەر خۆناسین و دواتر هەنگاو نان دەکەنەوە، چونکە پێیان وایە ئەگەر خۆت نەناسی ناتوانیت هەنگاوی سەرکەوتن بنێیت و دەرفەتەکان لەکیس دەدەیت، بۆیە بە گرنگی دەزانن، بەتایبەتی ئەوانەی نەزانن و ئاستی زانستییان لاوازە خۆیان بناسن تا بتوانن هەوڵبدەن و ئەو ئاستە تێپەڕێنن و بەرەوە سەرکەوتن و سود وەرگرتن لە دەرفەتەکان هەنگاو بنێن و لەم ڕوەوە دەڵێت:

هەرچی ئەزانی بــۆت نــاچێتە سەر

مەیکە بە خولیا و بەکەڵکەڵەی سەر

نــەزان، نــەزانێ کــە هیــچ نــەزانە

بــەختیش ڕوی تێکا خــانە وێرانە (پیرمێرد: 2019، 43)

پەندەکان لە پەیامە پەروەردەییەکانی خۆیان بەردەوامن زۆر جار ڕەمز بەکاردەهێنن بۆ تێگەیاندنی بەرانبەر و لە ژینگە سروشتییەکەوە کەرەستەکان وەردەگرن، هەڵبەت ڕەمزەکان زۆرجار بۆ ئەوە بەکاردێن، کە بەرانبەر نەشکێتەوە، بەمەش جۆرێک لە قورسبون لە تێگەیشتن دەهێنێتە ئاراوە، لێرەوە پەندەکان ڕێگری دەکەن لە هەنگاوی هەڵە و مرۆڤ والێدەکەن ئازاری نەیارانی نەداو ژیرانە مامەڵە بکات وەک لەم پەندەدا هاتوە:

پێ لە مار مەنێ هەرچەند سڕیش بێ

مەچۆ ڕێی بەراز لە ڕەوبڕیش بێ (پیرمێرد: 2019، 103)

پەندەکان ئەگەرچی لەسەردەمانێکی زۆر پێشوتردا وتران، بەڵام لەگەڵ چەمکی فێربون و پەروەردەی نوێ لەوەدا یەکدەگرنەوە، کە پێیان وایە دەبێت هەمو زانین و فێربونێک گۆڕانکاری لە ڕەفتاردا دروست بکات و لە پێناو باشتر بونی شێوەی ژیانی مرۆڤدا بێت، بۆیە لێرەوە ڕێگری لە زانستێ بێ کردەوە دەکەن و ڕەخنە لەو جۆرە فێربون و خوێندنە دەگرن، کە لەو کاتەدا باوبوە وەک لەم پەندانەدا دەردەکەوێت:

عامیلی بێ عیلم، دیدەی بێ نورە

عیلمی بۆ عەمــەل زیندە بــە گۆڕە

بــا وجود عیلی ئێســتا چــەنــەیــە

بــرەو بــرەوی خــۆش داکەنـەیە...

هێجگار منداڵێک کەوا دەخوێنێ

خـوێنی توانایی بــاوک دەردێنێ

کەسیش نازانێ بۆچی دەخوێ

لــەم خـوێندنە چی تیـا ئــەبینێ (پیرەمێرد: 2019، 115)

هەروەها لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا باس لە بەرزی زانستی یاسا دەکرێت و پیرەمێرد وەک پەندبێژێک ڕێگری دەکات لە فەرامۆشکردنی، بەڵام بێ هیوایە و دەڵێت:

عیلمی حقوقمان کە سەر دەفتەرە

بۆ وەظیفەی بەرز یەکە ڕەهبەرە...

ئێستا ئەو دەرسە بــاوی نــەماوە

کە زۆر کەوتە ناو ئەو کەوتە لاوە (پیرەمیرد: 2019، 117)

دواتر باسی زانستی شەرعی دەکات و ئەویش لەو سەردەمەدا بەهەمان دەرد چوە و لەجیاتی کارپێکردن بەزانستی شارعی و پابەندبون پێیەوە، حەرامخۆری جێگای حەلاڵخۆری گرتۆتەوە لە کاتێکدا پەیامی ڕاستەقینەی پەندەکان ڕێگرییە لە حەرامخۆری و دورکەوتنەوە لە یاسا شکێنییە، بۆیە دەڵێت:

عیلمی فیقهیشمان وای لێ بەسەرهات
مـــۆدەیـــێـکـــی وا لـــەنـــاوا داهـــات
حـــەرام حـــەلاڵـــی وەهـــا ڕاونـــاوە
حەلاڵ سەربڕا نوتقی نەماوە (پیرەمێرد: 2019، 117)

سەرەڕای هەمو ئەم پەیامانەی، کە پیرەمێرد بەمەبەستی ڕێگریکردن لە هەنگاوە هەڵەکان و دوبارەکردنەوە و بەردەوام بون لەسەریان ناویەتی، وەک پەند بێژێک و ڕوناکبیرێک لەوکاتەدا ویستویەتی کۆمەڵ لە پەروەردەی نادروست ئاگاداربکاتەوە و ڕێگری بکات لە نەزانی و کردەوەی ناپەروەردەیی، بەڵام دواجار نائومێدی خۆی دەردەبڕێت و باسی کاردانەوەی خەڵکمان لە پەندێکدا بۆ دەکات و دەڵێت:

ئـــەمـــانە ئێـــمە زو تێـــگـــەیشتین
نوسیمان جرتیان بۆ ڕادەهێشتێن (پیرەمیرد: 2019، 118)

پەندبێژ زۆر بەڕونی لەڕێگای پەندە شیعرییەکانەوە وەک ڕێگریی و یاسای توندی ڕێککاری بەگژ نەخوێندەواری و پەروەردەی خراپدا دەچێتەوە و توندتر هەنگاو دەنێت لە دوای ئەوەی پەیامی ئاگادارکردنەوەی خۆی پێشتر بە ڕونی بەهەموان گەیاندوە.

4-2 ڕێنمایی و ئاڕاستەکردن:

پەندەکان دوای ئەوەی بەئەرکێک هەڵدەستن، کە ئەویش ئاگادارکردنەوە و ڕێگرییە دواتر بەوە کۆتایی بە ڕۆڵە چاکسازییەکەیان ناهێنن، بەڵکو ڕۆڵێکی گرنگتر دێتە کایەوە، کە ئەویش ئاڕاستەکردن و ڕێنمایی کردنە لە پێناو گەیشتن بە ئامانجێک، ئەم ڕۆڵی ڕێنماییکردنە پانتاییەکی فراوانی لە پەندەکاندا داگیرکردوە، بەمەبەستی دەرفەت ڕەخساندن و گەیشتن بەوەی پەروەردەیەکی دروست بهێننە دی، بایەخیان بە زانست و زانیاری و ڕەوشتی بەرز داوە، بۆیە لە پەندە شیعرییەکاندا ڕودەکرێتە خێزان و ڕێنمایی دەکرێن و ئاڕاستەی پەروەردەکردنی منداڵانیان پێدەسپێردرێت بەم شێوەیە:

تەربییە لەسەر دایـک و بـاوک فەرزە
کـە تـەربـیـیـە بـو کردەوە بەرزە
خوی چاک لە خوێندن گەلێ پیشترە
بـەدخـویی عـالـەم زۆر بە ئێشترە

ئەو خراپەیەی خــوێنــدەوار ئــەیـکا
ئوممی نـایزانێ دەرکی پـێ نـاکـا (پیرەمێرد: 2019، 149)

پەندەشیعرییەکان خێزان بە بەرپرسی یەکەم دەزانن لەم ڕوە، چونکە خوێندنێک، کە لە ڕەفتاردا ڕەنگی نەدابێتەوە بە بێ بایەخ سەیردەکرێت و نمونەی زۆر خوێندەواری ڕەفتار خراپ دەهێنرێتەوە، کە مایەی نیگەرانییە، بگرە زۆر جار خوێندەواری و زانین و ئاگایی هەندێک بۆ فریودانی خەڵکانی سادە و ساویلکە بەکاردەهێنرێت، ئاڕاستەکردنەکەش بۆ هێنانەدی پەروەردەیەکی دروستە و خوێندنێکی بەرهەمدارە، کە لەمانە دوربێت.

دواتر پیرەمێرد وەک پەندبێژێک ئەوە بە بەڵگە دەهێنێتەوە لە پەندەکاندا هەر کەسێک باوک و خێزان پەروەردەی کردبێت لە چاکەی گشتی لانادات و وەک چرایەک ڕوناکی و سودەکەی بۆ هەموانە و هەموان لێی بەهرەمەند دەبن و دەڵێت:

ئەوەیش باوکی چاک تەربییەی دابێ
هیچ بــاوەڕ مەکە سەر دەر هەوابێ
نــازی ڕۆڵەی چــاک لــەسـەر باوکە
تیشـکی تەربیـیـە وەک چـراوکە (پیرەمێرد: 2019، 149)

لەهەندێک شوێندا پەندەکان دوجۆر کەسمان بۆ دیاری دەکەن جۆرێکیان کەسانێکی خۆپەرست و بەرژەوەندیخوازن، کە تەنها چاویان لە خۆیان و بەرژەوەندی کەسییانە و بۆ خودی خۆیان نەبێت بۆ هیچ کەسی تر باکیان نییە، لەم ڕوەوە لەم پەندەدا پیرەمێرد ئاماژەی پێکردون، کە دەڵێت:

ئـەڵێ وێـران بێ منــیشی تــیـابم
کە خۆم لێی نەخۆم بۆ چ بە هیوابم (پیرەمێرد: 2019، 165)

هەروەها دواتر جۆرێکی تر خەڵکمان بۆ دەستنیشان دەکات، کە خەمخۆر و تێکۆشەری مافە گشتییەکانی گەلە و ئامادەی قوربانیدانە، ئەم جۆرە کەسانە کە مرۆڤی بەخشندە و باشن لە پێناو هێنانەدی سود و چاکەی گشتی ئامادەییان تێدایە خۆیان برسی بن و هەوڵی پەیداکردنی نانی هەژاران و نەداران بدەن، خەمی شوێن و حەوانەوەیان بخۆن، بەڵام لە جیاتی دەستخۆشی و پێزانین خەڵکی بەد خراپەیان دەڵێن و ڕەخنەیان لێدەگرن، ئەوانەشی لەم پەندەدا ئاماژە پێکردوە و دەڵێت:

هی واشمان هەیە خۆی برسییەتی
هەڵدەکــا و تەنها هەوڵی گەلییەتی
هەڵدەستێ ڕێی چــاک بدۆزێتەوە
ئێل لــەبــەر بــاران بـگوێزێتەوە (پیرەمێرد: 2019، 166)

هۆکاری لێک نەکردنەوەی ئەم دو جۆرە کەسانەش بۆ نەخویندەواری دەگێڕێتەوە، بۆیە بۆ دەربازبون لەم دۆخەی، کە ئاماژەمان پێدا بۆ ئەوەی خەڵکی چاکەکار پێگەی لە ناو کۆمەڵدا بەرز و پارێزراو بێت و لە بەدکردەوە و خراپەکار جیابکرێتەوە، ڕێنمایی و ئاڕاستەی هەموان دەکات بۆ خوێندن، بەتەنیا ڕێگاچارەی دادەنێت و لەپەندێکدا دەڵێت:

چارەی ئەم دەردە خوێندەوارییە

ئــەگینــا نــەزان دەردی کــارییە (پیرەمێرد: 2019، 166)

لە ڕوانگەی بایەخدان بە خوێندن و خوێندەوارییەوە، ئاڕاستەی تەواوی نەتەوە دەکات بۆ پەروەردەی دروست و ئەویش پەروەردەی خێزانە، چونکە تاکە هۆی ڕزگارییە لە تاریکی و نەزانی، هاوکات جەختکردنەوەیە لە پارێزگاری پێکهاتەی خێزان و مانەوەی بە تۆکمەیی، پەروەردەی دروست و بناغەی پتەوی پەرورەدەکردن لە منداڵی دەبێتە مایەی پارێزراویی لە دژواری و سەختی ژیان و دورکەوتنەوەی لە بەدخویی، کە ڕەفتاری نەشیاوی مرۆڤە، بۆیە لەم پەندانەدا جەخت لەم بابەتە دەکرێتەوە:

بۆ نەتەوەی چاک دو چشتە ڕەهبەر

کــەوا حــەیــاتی پێ دەبــاتــە سەر

ئــەوەڵ تــەربیەی دایــک و باوکە

کــە بــۆ ڕێی تــاریک وەک چراوکە

کە ڕابەری بو ڕێی لێ گوم نابێ

هەرچەند ڕێی ژیان پێچ و پەنــا بێ

کــە بــە منــداڵی تــەربییە نــەدرێ

بە گەورەیی خوی خراپان ئەگرێ (پیرەمێرد: 2019، 231)

هەمو ئەزمونە شکستخواردوەکانی ڕابردو، کە بەسەر گەل هاتوە، هەر شکستێک لە بەرانبەر نەیاران، پەندبێژ هۆکارەکەی دەگێڕێتەوە بۆ نەزانین و نەبونی هۆشیاری، بۆیە تکای ئەوەی هەیە، کە ئیدی کاتی وەلانانی نەزانین و ڕوکردنە هۆشیارییە، تەنها ڕێگاش بۆ ڕزگاربون لەدەردی نەزانی و بە دەستهێنانی هۆشیاری و ڕزگاربون لە داو و فێڵی دوژمن خوێندنە، وەک دەبینین ئەم نیاز و مەبەستەی لەم پەندانەدا ئاماژەی پێکراوە، کە دەڵێت:

ئێمەش وا چەند جار تەجروبەمــان دی

ئــەوەی ئــەتــرســاین لێــمــان هاتەدی

با ئیتر نۆرەی هــۆشــیــاریــمــان بــێ

بەس هەرزەکــاری و بێعــاریمــان بــێ

نۆرەی خوێندن بێ، کە هەر بەخوێندن

ڕزگاریمان دێ لە فێڵی دوژمن (پیرەمیرد: 2019، 299)

هەروەها پەندەکان جۆرە پەروەردەیەکی دیکە، لە نێوان خێزان و قوتابخانە بەپەسند دەزانن و خەڵکی بۆ ئاڕاستەدەکەن، کە ئەویش پەروەردەی ناو کۆمەڵ خەڵکانی دنیادیدەیە، پەندبێژ ئەوەندە بەبایەخەوە لێی دەڕوانێ، کە واپیشاندەدات ئەزمونی ناو کۆڕ دانیشتنەکانی خەڵکانی دنیادیدە لە پەروەردەی قوتابخانە باشترە و زۆرجار لە قوتابخانە ڕێپێنابەن، وەک لەم پەندانەدا ئەماژە بەم جۆرە پەروەردەیە دەکات و دەڵێت:

کـوڕیــان دائەنــا لەنــاو مــەجلیسا

تێر تێر گوێی ئەگرت ئینجا هەڵدەسا

ئـەو تــەربیەیەی لــەوێ وەریەگرت

مامۆستای مەکتەب ڕێی پێ نەدەبرد (پیرەمیرد: 2019، 411)

بێگومان ئەم جۆرە مەجلیسانە مەبەستی لە دیوەخان و کۆبونەوەی شەوانی پیاوانی ئایینی و بەتەمەن و دنیادیدە و بەئەزمونەکانی ژیانە وەک ڕێبەر و پێشەنگێگ ئەزمونەکانی ژیانیان دەبێتە وانەیەک، کە لاوان و تازەپێگەیشتوان سودی لێوەردەگرن و ئایندەی خۆیان لەسەر ڕێنماییەکانیان بنیات دەنێن.

سەرەنجام بەجۆرێک ڕێنمایی بۆ پەروەردەکردن هەیە، کە لەگەڵ خۆراکدا هاوتایان دەکات، واتە مرۆڤ چەندێک پێویستی بە خورادنە ئەوەندەش بە پەروەردە و خوێندن، ئەوکات بەخشینی نانێک، کە لە دەمی خۆتی بگریتەوە و لە پێناوی خودا بیبەخشیت چەندێک گرنگە، فێرکردنی خوێندن و پەروەردەکردنی کەسێک ئەگەر منداڵی خۆشت بێت ئەوەندە گرنگە، وەک لە پەندەدا جەختی لێدەکرێتەوە:

خۆت خوێندەواری کوڕیشت فێرکە

نانێک کەم بخۆ و برسییەک تێرکە (پیرەمیرد: 2019، 243)

5-2 ئامانج لە پەروەردە و خوێندن:

لەپەندە شیعرییەکاندا کۆمەڵێک ئامانج بەرچاو دەکەوێت، کە دەیانەوێت لە ڕێگای پەروەردەی دروست و خوێندن و خوێندەوارییەوە بەدەست بێن، پیرەمێرد لەم پەندانەدا دۆخی کۆمەڵگا و ستەمی کاربەدەست و ڕابەران دەخاتە بەرچاو و تەنها ئومێدی لەسەر خوێندەوارن هەڵچنیوە و هیوای پێیانە، کە ڕیشەی گەندەڵی دەربهێنن و چاکسازی ئەنجام بدەن. ئەم ئامانجەشی تەنها لە نەوەی خوێندەواراندا لەلا بەرجەستە دەبێت، دەڵێت:

هیچ کــەس ڕابــەری کــەس پــەســەند نــاکــا

چــونــکــو نــایــانبــەن بــە ڕێــی ڕونــاکــا

هــەرچــی ڕۆژێــکی بــەرکەوت بۆ خۆی بو

خۆی خواردی و هەژار هەر باوکە ڕۆی بو

مــەگــەر ڕاوەســتــیــن نــەوەی خــوێندەوار
پــێ بــگــەن ئــەوان بــکەونــە ســەر کار
گــەســکــی لێــبــدەن لــەم تێـر نەخۆرانە
ئــەگــیــنــە ئــێــســتــا هــەر بــخــۆرانــە (پیرەمێرد: 2019، 308)

هەر پەیوەست بەوەوە لەپەندەکانیدا ئامانجێکی تر دەهێنێتەدی، کە بەهۆی خوێندن و پەروەردەوە سودی بۆ گەل هەبوە و هەمو بەم ئاستە لە هۆشیاری و ڕزگاربون لە نەزانی و دواکەوتویی دڵخۆش و شادمانن، بۆیە لەم پەندانەدا ئەم دۆخانە وێنادەکرێن:

جــاران ئەیانگوت کە نــەخوێندەوار
لــێک نــاداتــەوە و ئــازایە و بەکار
ئێستا خوێندەوار ئــازا و جەسورە
بەهۆی ئەوەوە میللەت ڕو سورە
لــە قــوببەی بــەرزی سەر وڵاتەوە
کــردەی مــەردییە دەنــگ دەداتەوە (پیرەمێرد: 2019، 64)

پەندە شیعرییەکان جیاوازی دەکەن لە نێوان دو جۆر کەسدا، کە ئەوانیش خەڵکی نەخوێندەوار و پەروەردەنەکراوە، لەگەڵ خەڵکێکی خوێندەوار و باش پەروەردەکراو. جۆری یەکەمیان بەرگەی زەبری هیچ ناڕەحەتییەکی ڕۆژگار ناگری، بەڵام جۆری دوەمیان ئەزمونە تاڵەکانی ژیان دەبنە وانەیەک بۆی و ئامادەی دەکەن بۆ کاری گەورەتر و بەرپرسیارێتی زیاتر لە ژیاندا. ئەم بابەت بە ڕونی لەم چەند پەندەدا ڕەنگی داوەتەوە:

پێشینان دەڵێن: گوڕەی بۆرە پیاو
هــەڵــدەبلۆقێ وەک بڵقی سەر ئاو
لــەگــەڵ بــایــەکی لێ بکەوێتە کار
لە چاو گوم دەبێ بەبێ شوێنەوار
بــەڵام یــەکێکی دانــای خوێندەوار
بیشکەوێتە بــەر زلــلــەی ڕۆژگــار
عەقڵ و تەجرەبەی پێ زیاتر دەبێ
بۆ کاری گەورە بەرکارتر دەبێ (پیرەمیرد: 2019، 271)

هەر لەسەر ئەم جیاوازی زانین و نەزانینە، بونی پەروەردەی باش و خوێندنی شایستە و نەبونی، لەچەند پەندێکی شیعرییدا نمونەی سود وەرگرتن لە وزە و سەرچاوە جۆراوجۆرەکانی دەهێنێتەوە، کە چۆن بۆ کەسانی زانا و ژیر

مایەی سود و داهێنانێکە، کە تەواوی مرۆڤایەتی لێی سودمەند دەبن و بۆ کەسانێکیش، کە نەزان و نەخوێندەوارن بەهۆی پاشەڕۆک و تینی گەرمییەکەیەوە زیانیان بەردەکەوێت ئەم دۆخە لەچەند پەندێکدا بەم شێوەیە دەخراوەتەڕو:

زۆر کــەس لــە ئــاگــر قازانج ئەبینێ

کــەچی بۆ نــەزان دەست ئەسوتێنێ

ئــەوەی بــیــزانــێ و بیــهنــێــتــە کــار

لــە ئــاگر ئــاڵــتــون ئــەبا بەخەروار

ئــەوەش نــەزانــێ کــەچــی پێدەکرێ

دوکەڵ و خۆڵ و گەرمای پێ دەبڕێ (پیرەمیرد: 2019، 185)

پەندەکان کە بەرهەمی ئەزمونی کەسانی دنیادیدەن، لەم ڕوەوە وەک ئەنجامێک گەیشتون بەوەی کە پەروەردەکردن، پێویستە بە پێی پێوەر و کات و دەرفەتی گونجاوبێت، ناکرێت لە دەرەوەی سیستم و پرۆگرام بێت، کە ئەمەش گرنگییەکی تایبەتی خۆی هەیە، کە دواتر قوتابخانە و بیرمەندەکانی بواری پەروەردە پێی گەیشتون، پیرەمێرد وەک پەندبێژێک لە پەندێکدا بەم شێوەیە سنوری کاری پەروەردەکردن دەستنیشان دەکات و دەڵێت:

کاری تەربییە ئەندازەی دەوێ

لــەحــەد تــرازا پەکی ئەکەوێ (پیرەمیرد: 2019، 242)

لەگەڵ هەمو ئەمانەشەدا لەو دۆخەی ڕابردو، کە پیرەمێرد ئەم پەندانەی تێدا تۆمارکردون و نوسیونەوە، هەمان وێنەی ئەم سەردەمەمان دێنێتە پێشچاو، کە ئەویش خوێندن و چونە قوتابخانە بوە لەپێناو بەدەستهێنانی بژێوی ژیان و لەهەمان کاتیشدا، خوێندن و قوتابخانە وەک ڕەخساندنی دەرفەتی کار سەیرکراوە، بەڵام بۆ خوێندەوار هەلی دامەزراندن نییە و ناچار خەڵکی لە خوێندن و پەروەردەی فەرمی دور دەکەوێتەوە و وازدەهێنێت، کە ئەمەش لە هەرکات و دۆخێکدا ڕوبدات ئاڵۆزی و تێکچونی شیرازە و تەونی کۆمەڵایەتی لێدەکەوێتەوە و ڕێژەی تاوان زیاددەکات، هەر وەک لەم پەندەدا دەڵێت: کەسیش خەمی ئەم دۆخەی نییە، وەک دەڵێت:

خەڵک لە مەعاریف بۆیە ڕائەکا

خوێندەوار بێ کار بەرد بەبا ئەکا

ئەنجامی خــوێندن مەئمورییەتە

جێگا نەمــاوە تــەعین زەحەمەتە

خۆ کەسیش ئەمە لــێک ناداتەوە

تــۆ لــە چیت، بــڕۆ بە ڕێگاتەوە (پیرەمێرد: 2019، 266)

سەرەنجام پەندبێژ دەگات بەو ئەو بڕوایەی ئەگەرچی پەیامی ئاگادارکردنەوەی خۆی گەیاندوە و هەوڵی تەواوی داوە ڕێگری داوە لە ئەنجامدانی کردەوەی بەد و نەهێشتنی نەخوێندەواری، ڕێنمایی و ئاڕاستەکردنی خۆی لە پێناو هێنانەدی پەروەردە و خوێندن خستۆتەڕو، ئامانجە بەدیهاتو و بەدینەهاتوەکانی ئاماژە پێداوە، بەڵام نائومێد نییە، دەڵێت: نابێت لە نوسین ماندوبین و پەندبێژ خوێندن و نوسین وەک سوژنی پۆڵا بۆ بەئاگاهێنانەوەی خەڵکی ناو دەبات و دەڵێت:

ئێمەش لە نوسین نــابێ مــاندو بێن

دەستی وەیسکەیە و سوژنی پۆلابین (پیرەمێرد: 2019، 309)

دەبینین پەندبێژی کورد و بەدیاریکراوی پیرەمێرد لە سەردەم و دۆخێکی زۆر لە مێژینەترەوە، کە هێشتا بەشێک لەوڵاتانی پێشکەوتوی دونیا پێینەگەیشتون، ئامانج و ڕێگای ڕونی گەیشتن بە پەروەردەیەکی شیاوی دیاری و دەستنیشانکردوە.

ئەنجام:

1- پەندە شیعرییەکانی کورد، هاوتا لەگەڵ پەندەشیعرییەکانی هەمو گەلانی دونیا ڕۆڵی چاکسازی و ڕاستکردنەوە و ئاڕاستەکردنی دروست دەبینن بە تایبەتی لە بواری پەروەردە و هاندانی زانین و خوێندن.

2- پیرەمێرد وەک پەندبێژێک، هەروەها وەک کۆکەرە و تۆمارکردنی پەندەکان لەسەر بنەمایەکی زانستی (ئاگادارکردنەوە، ڕێگری، ئاڕاستەکردن و ئامانج) کاریکردوە بۆ نەهێشتنی دیاردە ناپەروەردەییەکان و هێنانەدی پەروەردە و خوێندنێکی دروست.

3- لە ناوەڕۆکی پەندە شیعرییەکاندا هەست بەوەدەکەین، کە زۆر لەمێژە پەندبێژی کورد هەستی بە مەترسییەکانی نەزانی و نەخوێندەواری و نەبونی پەروەردەی باش کردوە، مەترسیی و ڕێگاچارەکان و دەربازبون لە ئاریشەکانی بەوردی دەستنیشانکردوە.

4- بەشێکی زۆر لەبنەماکانی ناو پەندە شیعرییەکان هاوتان لەگەڵ بنەماکانی پەروەردەی نوێ و مەبەستەکانی، هاوتەریب لەگەڵ چەمکی فێربوندا یەکدەگرنەوە، کە هەردوکیان جەخت لەوەدەکەنەوە هەمو فێربونێک مەرجە لە پێناو گۆڕینی ئەرێنیانەی ڕەفتاردا بێت، ئەمەش زیرەکی، لێهاتویی و دونیابینی پەندبێژی کوردمان بۆ دەردەخات.

Educational and schooling thought in Piramerd's Poetic Proverbs

Hamanwri Omer Kaki[1] - Sdiq Aurahman Ali[2]

[1+2] Kurdish Department ‹College of Language ‹University of Sulaimani, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract

Proverbs are product of each society's thoughts and views on phenomena and events and their worldview for the future, which have appeared as a result of the experiences of enlightened people and the whole of society has participated in expressing and formulating them. Among them, the poetic proverbs which are the work of experienced and wise persons that generated them, and afterwards became the property of society which have an important value for any subject and purpose, that we want to know the people's opinion about. In the view of importance of poetic proverbs and their impact on education, this study investigates Piramerd's Poetic Proverbs entitled (Educational and schooling thought in Piramerd's Poetic Proverbs). Piramerd looks for importance of education in the view of Kurdish society in that era and importance of education in Kurdish proverb in particular, what was the status of education at that time? What was the desired trend of education? The study consists of two sections: the first section includes the concept of proverb, poetic proverb, and the importance of education and the role of educational proverbs. In the second section, on the basis of warning, avoidance, instructions, guidelines, objectives of the poetic proverbs and their contents are explained and shedding light on their aims; thereafter, the perspectives and worldviews are identified. Finally, the results are showed.

Keywords: Proverbs, Pyramid’s Poetic Proverbs, Education, Pyramid.

سەرچاوەکان

ئاشنا، ئومێد (2009). پیرەمێرد *پێداچونەوەیەکی نوێی ژیان و بەرهەمەکانی*. هەولێر، چاپی دوەم،: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

ئالانی، عەزیز (2015). پەروەردەکردنی منداڵەکانمان لە چوارچێوەی خێزان و کۆمەڵگا و قوتابخانەدا. سلێمانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی چوارچرا: خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا.

ئەمین، هەوار عمر فەقێ (2022). بنەماکانی زمانی پەروەردەیی لە قۆناغەکانی خوێندندا. تاران، چاپخانەی تاران، چاپی یەکەم: ناوەندی ڕەهەند.

پیرەمێرد، حاجی تۆفیق محمود هەمزاغای مەسرەف (2019). پەندەکانی پیرەمێرد. سلێمانی، چاپی چوارەم، بەرگی یەکەم: ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان.

پیرەمێرد، حاجی تۆفیق مەحمود هەمزەئاغای مەسرەف (2019). پەندەکانی پیرەمێرد. سلێمانی، چاپی چوارەم، بەرگی دوەم: ناوەندی ئەدیبان.

پیرەمێرد، حاجی تۆفیق هەمزاغای مەسرەف (2019). پەندەکانی پیرەمێرد. سلێمانی، چاپی چوارەم، بەرگی سێیەم: ناوەندی ئەدیبان.

جگەر سۆز، محمد صالح پێندرۆیی (2015). *ڕۆڵی خێزان و قوتابخانە لە پەروەردە و فێرکردنی قوتابیدا*. هەولێر، چاپی یەکەم: چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

قادر، ڕەمەزان حەمەدەمین (2020). بنەماکانی پەروەردەی سەردەم. سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی سایە: کتێبخانەی سۆفیا_ کۆیە.

مالمیسانژ، (2017). *جەمعییەتی تەعاون و تەرەقی کورد و ڕۆژنامەکەی.* ترجمة زریان ڕۆژهەلاتی. سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی: بنکەی ژین.

مستەفا، ، محمد فازڵ (2007). *دەنگی پیرەمێرد.* سلیمانی، نامەی دکتۆرا: کۆلێژی زمان زانکۆی سلێمانی.

التوم، صلاح (2019). *القيم الأسلامية في الأمثال الشعبية السودانية.* كسلا، السودان، ط1: السودان.

الحاج، احمد علي (2013). *أصول التربية.* عمان، ط1: دار المناهج والتوزيع.

الغامدى، عادل بن علي الغامدي (2016). *الحجاج في القصص الأمثال القديمة.* بيروت، لبنان، ط1،: دار الكنوز.

القريشي،بهية (1996). *بعض الدلالات التربوية في الأمثال النبوية من خلال كتاب (أمثال الحديث الأبي محمد الحسن بن خلاد الرامهرمزي 360 هجرى).* مكة المكرمة، رسالة ماجستير: جامعة أم قرى.

الياس، اسماء + مرتضى، سلوى+ علي، عيسى (2014). *تطور فكر التربوي في الرياض الأطفال.* دمشق: جامعة دمشق.

امين، أحمد (1953). *قاموس العادات و التقاليد والتعابير المصرية.* القاهرة، مصر، : مطبعة لجنة التأليف و الترجمة و النشر.

بدران، أمين اسماعيل توفيق (2017). "الأمثال و توضيفها فى الشعر الجاهلى." *الحولية لكلية الدراسات الاسلاميه والعربية للبنات،* 2 نوڤمبر, 2017: 1023-1099.

بلبالي، عبدالله+ ذيبة، العبد (2016). *الوظائف الدلالية في الأمثال الشعبية لعبدالحميد بن هدوقة.* جامعة أدرار, الجزائير: كلية الاداب و اللغات.

شيحان، ناصر بن راشد (2017). "القيم التربوية في الأمپال العربية." *مجلة الدراسات الاسلامية و العربية بالقاهرة،* 31 كانون الاول2017: 4425-4469.

التلى، بن شيخ (1990). *منطلقات التفكير في الأدب الشعبي الجزائيري.* الجزائير: المؤسسة الوطنية للكتاب.

عزالدين، جلال وجي (1992). *الأمثال شعبية الجزائرية بسطيف.* بسطيف، ط2: مديرية الثقافة بسطيف.